

Кирило ГАЛУШКО
Київ

УЯВЛЕННЯ В.ЛИПИНСЬКОГО ПРО ПРИРОДУ НАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ (1920 - ті рр.)

Дослідження спадщини визначного українського історика, філософа і громадського діяча В'ячеслава Липинського (1882 – 1931) у сучасну добу є невід'ємним аспектом вивчення концепцій української державності та історії національно-визвольного руху. Український монархізм Липинського – це комплексна, теоретично розроблена політична доктрина, яка містить в собі власну візію історії України, розвитку державотворчих процесів та формування української нації.

Погляди Липинського на природу нації, чинники її утворення та її взаємовідносини з інститутом національної держави є нетрадиційними для української суспільної думки XIX – I пол. XX ст., – і тому становлять для дослідника особливий інтерес. Додаткового значення цьому дослідженню надають особливі історичні умови часу формування концепції Липинського (1920-ті рр.) – доби поширення фашизму, який радикально посилив націоналістичну і расистську ідеологію. Питання, наскільки були близькі погляди на природу нації українського вченого і ідеологів фашизму залишається актуальним з кінця 1940-х рр, коли ідеї Липинського піддавали критиці діяч УНРівської еміграції І.Мазепа¹. Метою даної розвідки є довести принципову різницю між уявленнями про природу нації, про відносини нації та держави В.Липинського та ідеологів фашизму. В контексті даної проблеми буде доцільним розглянути уявлення Липинського про природу нації і її зв'язок з національною державністю у контексті європейських правих (консервативних та фашистських) політичних концепцій доби. У подальшому аналізуються розробки і уявлення Липинського, іспанського консервативного філософа Х.Ортеги-і-Гасета, ідеологів фашизму Б.Муссоліні та А.Гітлера.

Наукове вивчення ідейної спадщини В.Липинського було розпочато ще у 1920-ті рр. учасниками українського гетьманського руху в еміграції – Д.Дорошенком, О.Назаруком, В.Залозецьким. Проте проблема *ідейного коріння* політичної доктрини Липинського

почала активно досліджуватися лише у 1960 – 1980-ті рр. істориками української діаспори, зокрема Я.Пеленським, Л.Біласом, В.Ісаєвим². Наприкінці 1980-х рр. до його вивчення підключилися й дослідники в Україні (В.Потульницький³, В.Трошинський⁴ та ін.), але проблема вироблення дієвих критеріїв для відкидання звинувачень Липинського у запозиченні фашистських ідей ще принципово в історіографії не розв'язана.

Ведучи мову про характерні ознаки доктрини Липинського, не можна оминати засадничі принципи його світосприйняття. Свою головну працю, – “Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму” (1919 – 1926), – він називає не тільки політичною програмою, але перш за все *світоглядом*. В його основі лежить “християнський і ієрархічний погляд на світ”. Все у світогляді Липинського в'яжеться між собою “*органічно*”⁵. Цей світогляд “виростає... з нашої минувшини, з цілого нашого життя”. Такі настанови відносять Липинського до органістичного (соціал-дарвіністського), консервативного стилю мислення.

У Липинського був суто консервативний погляд на природу людини, яка не удосконалюється і завжди знаходиться під впливом різних інстинктів. “А порода людська все остається та сама. Бо людина, в протилежності до звіря, бореться з природою не переменою свого організму, а удосконаленням своїх машин,” – писав український вчений. “І чи в камяній, паровій чи електричній добі, чи за капіталізму чи за соціалізму – люде все ті самі однакові люде, що в усяких епохах для опанування й використання своїх машин, для боротьби з природою їм потрібних, мусять у першу чергу опанувати самі себе, свої антигромадські, антиорганізаційні інстинкти, мусять творити в собі нові складніші соціальні вартости, мусять разом з новою кращою і більш скомплікованою машиною творити нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову, більшу силу духа. В противному разі “вежа вавилонська” падає,

сотворена людьми техніка та цивілізація повертається їм же на погибель, з цілого “поступу” лишається смішна й глупа байочка, й усе треба починати наново “від Адама”⁶.

В.Липинський розрізняв універсальні поняття ідеї і матерії, звертав увагу на взаємовплив ідей та матеріального виробництва. У 1931р. він писав, що “основним в процесах здійснювання єсть образ, єсть ідея. Вона приводить в порядок, організує, оформлює хотіння”⁷. “Хотіння” у Липинського тотожне поняттю волі. Він у “Листах” часто пише про “стихийне, ірраціональне хотіння українського народу” утворити власну державність. “...Штука будови і зберігання Держав лежить вся в умінню керувати *існуючими вже інстинктами і хотіннями*”⁸. Вірність та самопожертва у захисті ідеї – природня річ для справжнього державника. Але коли Липинський пише про життя суспільства, то важливішим для нього стає матеріальне виробництво, бо тільки участь у ньому дозволяє продукувати конструктивні громадські ідеї. Ті ж ідеї, що подаються людьми, що відірвані від виробництва (інтелігенцією), – не відображають реальних інтересів суспільства. Тобто у кожному суспільстві є різні “ідейнотворчі групи” з різними політичними інтересами. Узгодження їх інтересів є підвалиною стабільності та розвитку національного організму.

На формування суспільних уявлень та вподобань Липинського найбільшим чином вплинула франкомовна соціальна наука, в особі ідеолога синдикалізму Ж.Сореля, соціального психолога Г.Лебона і, вірогідно, італійського соціолога та економіста В.Парето. Вони вплинули на вироблення концепцій колообігу еліт, класократії та на формування виразного елітаризму українського історика і політика. Певним чином вплинув на вироблення уявлень Липинського про соціальні чинники націотворення польсько-австрійський консервативний соціолог Л.Гумплович.

Уявлення про структуру нації формулюється Липинським у термінах, властивих органістичному світогляду: [необхідно] “повернути *органічну структуру* українській нації”⁹. Для утворення нації необхідна “органічна консолідація”. Проте для організації нації необхідна не тільки консолідація, але й наявність провідної верстви (еліти), яка б цей конструктивний процес спрямовувала й очолювала. “Ніколи і нігде пасивні маси своїм числом ні одної нації ні держави не сотворили”,

– зазначав Липинський. Проте в цьому процесі утворенню нації *передусь* створення держави.

Ця принципова теза повністю суперечить пануючій у Центральній Європі з часів романтизму ідеї про неминучість об’єднання значної за чисельністю етнічної групи в межах одної національної держави. Саме ця концепція “національного суверенітету” склала ідеологічно-правове обґрунтування політичного об’єднання Німеччини, Італії та подальших спроб цих країн поступово приєднати усі етнічно близькі землі. Поступово ця ідея була визнана в наукових і політичних колах як дійсно *об’єктивний* процес і досягла статусу морального виправдання політичного сепаратизму на підставі декларованої етнічної відмінності. Принцип національного суверенітету був формально покладений як визначальний чинник у переділ Центральної Європи 1919 – 1921 рр. на підставі Пунктів Вільсона. Тобто у 1920-х роках у суспільній та науковій свідомості континентальної Європи одиноко панувала концепція етнічної нації, згідно якої “нація” – поняття етнічного чи етнографічного порядку.

Якоюсь мірою Липинський ототожнював поняття нації та держави, але це ототожнення мало зовсім інший зміст: “нація” Липинського була *політичною*, а не етнічною. У “Листах” Липинський ясно писав: “В книзі цій поняття Нації утотожнюється з поняттям Держави. Нація для нас – це всі мешканці даної Землі і всі громадяне даної Держави, а не “пролетаріят” і не мова, віра, племя. Коли я пишу в цій книзі про нас – “ми, українські націоналісти” – то це значить: ми, що хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі”¹⁰. Таке “вільне”, як на той час, поводження Липинського із святим для багатьох патріотів поняттям “нації” було викликане його особливим поглядом на природу останньої. Він не вважав, що нація є *об’єктивною дійсністю*: про існування нації можна говорити лише тоді, коли існує “обеднуюча спільна ідея”, котра створює або, говорячи сучасною академічною мовою, “проекує” націю. За Липинським, не нація спричиняє націоналізм (як національний світогляд, ідеологію національної окремішності), а націоналізм – націю¹¹. Відповідно, об’єктивно існує лише “етнографічна маса”. Найбільш явно ідея “спроєктованої нації” у Липинського відчувається у праці “Покликання варягів чи організація хліборобів”

(1926): “Факт ідеологічний має бути перетворений в факт матеріальний. Це значить, що факт існування української національної окремішності в сфері духовній, ідеологічній, має стати фактом існування української окремішності в сфері реальній, в матеріальних формах окремої української держави”¹². Загальними соціально-культурними передумовами формування *уявлень про існування* нації, за Липинським, були: 1) перехід до осілого способу життя; 2) соціальна диференціація (утворення класів); 3) використання техніки у виробництві; 4) поява друкарства. Іншим необхідним елементом є індивідуальна вартість репрезентантів національної ідеології (національної еліти), від якої залежить у кінцевому рахунку, утвориться нація або ні. Завершальний етап формування нації відбувається вже у межах єдиної держави. «Нація, – писав Липинський у 1928 році, – це перш за все єдність духов[н]а, культурно-історична. Значить для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній Державі. Нація – єдність духов[н]а – родиться завжди від Держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки”¹³.

Такі думки українського теоретика дуже близькі поглядам іспанського філософа Х.Ортеги-і-Гасета (1883 – 1955), в працях якого займає важливе місце проблема життєздатності іспанської нації. За своїми політичними настановами та мотиваціями Ортега належав до т.зв. “покоління 98-го року” – генерації іспанської інтелігенції, світогляд якої сформувався в результаті поразки Іспанії в іспано-американській війні та усвідомлення відставання країни від провідних держав Європи. Такі настанови призводили до переосмислення культурно-історичного досвіду Іспанії, спроб європеїзації та аналізу рушійних сил національного відродження. В цьому сенсі можна бачити спільні спонукальні мотиви у Ортеги та Липинського. Природна різниця між ними у тому, що Ортега вишукував шляхи відродження вже існуючого, нехай і “хворого”, національно-державного організму, Липинський же вирішував завдання майбутнього створення такого.

Найбільш прийнятними для порівнянь з роботами Липинського є такі праці Ортеги: “Бунт мас”(1929) – трактат-есе, присвячений зростанню впливу масовізації на життя і розвиток європейського суспільства та “Без-

хребетна Іспанія”(сер. 1920-х) – осмислення проблем національного розвитку Іспанії у новітні часи*.

Нація, за Ортегою, – це зорганізована людська маса, упорядкована меншиною добірних індивідів¹⁴. У мові та метафорах Ортеги можна зрозуміти, що націю він сприймає не як механічну сукупність індивідів однієї етнічної належності, а як певний соціальний *організм* (У ставленні до націй Ортега дуже часто використовує біологічну термінологію: “організм”, “історична анатомія та фізіологія”, “зоологічні відміни”, “окремішня біологія”, “живе тіло”, “історична істота”); раси і нації у нього сприймаються як певний аналог популяцій у тварин, тобто представляють собою окремі популяції біологічного виду *Homo sapiens*. У цьому можна бачити (зваживши на наголошення Ортегою на факторі “спонтанної волі до життя”), що він знаходився під впливом популярного у ХІХ – поч. ХХ ст. соціал-дарвінізму. Такий вплив є багато в чому спільною рисою консервативних теоретиків першої третини ХХ ст.), у якому усі частини взаємозалежні і виконують свої специфічні функції. Такий підхід дозволяє віднести Ортегу до носіїв “органістичного” світогляду. Поняття раси у нього більш-менш ідентичне із поняттям етнічності. Він використовував термін “раса” по відношенню до етнічно близького населення Італії в часи поширення римського панування, проте наголошував, що саме сполучення (інтеграція) в одному національному організмі елементів різного расового (етнічного) походження сприяє його більш швидкому розвитку. Ортега заперечував якусь суттєву вагу чинника “расової чистоти”; він стверджував, що національна єдність – це динамічна система, тому певні різниці і протиріччя лише підтримують життєдіяльність та життєздатність системи-організму.

Цей підхід повністю збігається із позицією Липинського, який як етнічний поляк і український патріот не міг відстоювати реальність чинника “расової чистоти”. Як і у Липинського, велику вагу, на думку Ортеги,

*Наукові інтереси іспанського вченого були дуже широкі – від естетики і літератури до соціології, політики та метафізики. Відповідно, його спадщині присвячена величезна кількість досліджень, що робить недоцільним надмірне розширення поля нашого пошуку; дві згадані праці – вельми красномовні та репрезентативні.

має духовна єдність, не тільки у сенсі спільної історичної традиції, а особливо як усвідомлення спільних завдань: “Нації утворюються і живуть, доки мають програму на завтра”¹⁵. За образним висловом Ортеги, нація – це “уявне завтра, здатне дисциплінувати сьогодні”¹⁶. Морально-психологічний стан нації в дечому важливіший за стан економічний чи політичний: лише щоденне самоствердження національної спільності доводить існування нації, а не поодинокі сплески національного “вірую”. Тому національні цінності мають займати вище місце, ніж соціальні. Здоров’я національного організму залежить від того, щоб класи відчували себе частиною цілого, а не незалежним чинником. Ідея національного консенсусу імпонувала Ортезі так само, як і українському вченому. Відповідно, така річ як диктатура пролетаріату є для Ортеги абсолютно неприйнятною. Суспільний клас не має права накидати нації свою окрему волю. Особливо шкідливими є моменти, коли в якійсь нації “маса відмовляється бути масою, тобто йти за провідною меншиною”, тоді “нація руйнується, суспільство роздрібнюється і настає соціальний хаос, історична безхребетність”¹⁷.

Патронат держави над суспільством в Європі першої третини нашого століття іспанський філософ вважав найбільшою небезпекою, яка загрожує цивілізації: “удержавлення життя, втручання держави, поглинання державою всякої суспільної спонтанності, себто знищення історичної спонтанності, яка кінець кінцем утримує, живить і підганяє призначення людей”¹⁸. Наслідки такої тенденції Ортега бачить фатальними: “Суспільство житиме для держави, людина для урядової машини”¹⁹. На думку Ортеги це веде на початковому рівні до бюрократизації та на наступному – до мілітаризації. Тобто Ортега є пристрасним противником тоталітарних процесів, хоча сам цей термін (який тоді ще не увійшов до наукового обігу) не вживає. Звичайно, проблема одержавлення для іспанця має зовсім інший сенс, ніж для Липинського, бо проблема якихось вад власної державної системи для українського суспільства 1920-х років була неактуальною.

Що ж до позиції італійського фашизму, зокрема Б.Муссоліні, у проблемі співвідношення нації і держави, то вона була певною мірою близькою до поглядів Липинського. У ставленні до інституту держави італійський

фашизм категорично відкидав ліберальну доктрину держави – “нічної варти”: “Все в державі, нічого проти держави, нічого поза державою”. Для фашизму держава – це абсолют, у порівнянні з яким одиниці та усі інші спільноти не мають жодного значення. У “Доктрині фашизму” Муссоліні епітетів, метафор та яскравих визначень ролі і значення держави – безліч. Вона – “душа душі”, “сторож і носій духа народу”. Принципово вказується, що “для фашиста все є в державі і нічого людського, ані духов[н]ого не існує, ні не має вартості поза державою”²⁰. Обоюмання останньої в італійському фашизмі можна в якійсь мірі пояснювати запізнілим формуванням Італії як цілісної національної держави. Відповідно, боротьба з давніми державними утвореннями (Франція, Велика Британія) за гідне місце під сонцем мала вестись завдяки концентрації ресурсів та енергії нації сильною державою. Для такої держави Муссоліні впровадив термін “тоталітарна (всеохоплююча) держава”: “Таким чином фашизм є тоталітарний, і фашистська держава – синтеза і єдність усіх вартостей – надає справедливого зміслу всьому життю народу, розбудовує його і веде до могутності”²¹. Проте парадоксальним є те, що, ввівши цей термін і проголошуючи цю ідею, італійський фашизм до другої половини 1930 рр. не спромігся утворити тоталітарну державу (виходячи з сучасного наукового її визначення). Тобто, формально (з точки зору ліберального визначення фашизму) тоталітарний рух не втілював свою доктрину в життя до появи німецького зразка після 1933 р. Якщо нацизм перетворив Німеччину на тоталітарну державу протягом перших двох років владарювання, то у фашистській Італії це “находило ступнево, в роках 1926, 1927 і 1928, своє здійснення у законах та установах устрою”²².

Відповідно, нація в ієрархії цінностей фашизму займала після держави другорядну позицію: “Не нація творить державу, як це виходить із старої містичної думки, що правила за основу публіцистиці національних держав XIX віку. Навпаки – створила націю держава, яка дає народові, свідомому власної моральної єдності, волю, себто справжнє існування”²³. Цим пасажем власне і обмежується роздумування з природи нації у “Доктрині” Муссоліні. Головна відмінність від нацизму лежить у ставленні до раси, про яку дуче майже не згадує, окрім приміток, де

цитується фрагмент інтерв'ю Муссоліні німецькому письменнику і журналісту Е.Людвигу: “Раса – це справа чуття, а не дійсність”²⁴.

Зовсім інше було ставлення до раси та держави у А.Гітлера. У цінностях, які пропагував майбутній фюрер у 1920-ті рр., раса та держава займали важливі, але не однакові місця. “Головне, чого не слід забувати, це те, що найвищою метою людства є ні в якому разі не збереження даної державної форми чи тим більше даного уряду, а збереження народного начала”, – писав німецький політик в ув'язненні після “Пивного путча”²⁵. Під “народним началом” він розумів чистий расовий субстрат, який складає біологічне джерело нації. Підґрунтям гітлерівського світогляду була передовсім раса. Саме тому *“зріхи проти крові та раси є найстрашнішими зріхами на цьому світі”*²⁶.

Відповідно, принциповою відмінністю нацизму від італійського фашизму та ідеології Липинського є визнання другорядної ролі держави. У спеціальному розділі своєї праці, присвяченому аналізу різних поглядів на функції держави, Гітлер пише: “Правильний принциповий погляд на державу міститься у тому, що держава є не метою, а засобом для досягнення мети. Щоправда без держави немає високої людської культури, але сама держава ще не є головним чинником культури. Головним чинником останньої є виключно наявність раси, здатної стати творцем культури”²⁷. Гітлер розумів державу лише як “живий організм раси”, який забезпечує існування раси, її відновлення та подальший розвиток.

Перебуваючи під впливом засвоєних у молоді роки соціал-дарвіністських теорій, він вважав головним мотором історичного розвитку боротьбу за біологічне виживання різних рас та народів. Основою необхідної сили й здоров'я нації є перш за все расова чистота. Расове схрещування ж, навпаки, призводить до а) зниження рівня більш високої раси та б) фізичного та розумового регресу, а тим самим до початку повільного, але невпинного виродження²⁸. Найвищою расою є арійська раса, “арієць є Прометеєм людства”. Гітлер поділяє раси на три групи: 1) засновники культури, 2) носії культури та 3) знищувачі культури. Представники перших двох груп – майже виключно арійці. Третя – це євреї, які виконують диявольську деструктивну місію, спрямовану на розклад та знищення арійської раси. Таку ж руйнівну функцію виконує марксизм, який є знаряддям змови

“єврейського інтернаціоналу”. У якості своєї місії Гітлер обрав захист, очищення та відродження арійської раси²⁹.

Підводячи підсумки, треба зазначити, що в уявленнях про природу нації європейських правих мислителів 1920-х рр. прослідковуються деякі спільні моменти: думки про її “органічну природу” (подібність до живого організму); елітаризм у поглядах на чинники, що впливають на утворення та існування нації; усвідомлення нації як результату постійного волевиявлення, декларування волі нації до існування (волютаризм). Всі перераховані риси у суспільствознавчих дослідженнях вважаються властивими ідеології фашизму, – проте можна бачити, що вони характерні й ліберальному консерватизмові Х.Ортеги-і-Гасета, й монархізові Липинського. Спільна риса в уявленнях Липинського та Б.Муссоліні – пріоритет держави перед нацією – не є проявом спільності доктрини або якогось запозичення, це є скоріше проявом об'єктивного тяжіння країн з проблемним національним розвитком до конструктивної державно-адміністративної політики, спрямованої на подолання відставання від передових країн – давніших державних утворень. Взагалі ж стиль і спосіб мислення більше зближують погляди Липинського та Х.Ортеги-і-Гасета, як з погляду поміркованої консервативної позиції, високого теоретичного рівня розробок, так і з огляду на виразно *антитоталітарний* характер ідей українського та іспанського вчених, що *принципово відокремлює* їх концепції від фашизму та націонал-соціалізму.

Отже, видно, що уявлення європейських правих 1920-х рр. про природу нації загалом близькі і ґрунтуються на спільному ідейному полі, що містить ідеї соціал-дарвінізму, елітаризму та волютаризму. Проте існують певні критерії, що дозволяють визначити принципові відмінності між правими концепціями нації і створити градацію ступені близькості певного націоналізму до тоталітарного фашистського світогляду. Використання системного підходу до історії розвитку концепцій нації дозволить у перспективі виробити дієві академічні інструменти оцінки спектру версій (інтегрально-націоналістичної, консервативно-монархічної, соціалістичної, ліберально-демократичної і т.д.) української національних ідеологій та етапів українського національно-визвольного руху.

- ¹Мазепа І. Підстави нашого відродження. [Б.м.], 1949. – Ч.2. – С.58 – 70.
- ²Pelenski J. V.Lyrunskyj and the Problem of the Elite // Harvard Ukrainian Studies. – V. IX. – 1985. – P.326 – 341; Білас Л. Краків, Женева та філіація “Кричевського”. До родовідної мислення Липинського // Липинський В. Твори. – Т.2. – Філадельфія, 1980. – С. VII – ХСVIII; Ісаїв В. Політична соціологія В.Липинського // Сучасність. – 1984. – №6. – С.81 – 95.
- ³Потульніцький В. Нариси з історії української політології. – К., 1994 та ін.
- ⁴Трощинський В. Українська міжвоєнна еміграція. – К., 1993.
- ⁵Липинський В. Листи до братів хліборобів. – Відень, 1926. – С. XLVII.
- ⁶Там само. – С.19.
- ⁷Липинський В. Вступне слово // Збірник хліборобської України.Рік 1931. – Прага, 1931. – С.4.
- ⁸Липинський В. Листи... – С.XVII.
- ⁹Липинський В. Покликання варягів чи організація хліборобів // Листи ... – С.473.
- ¹⁰Липинський В. Листи... – С.XIII.
- ¹¹Там само. – С.4.
- ¹²Липинський В. Покликання варягів... – С.508.
- ¹³Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 року. // Сучасність. – 1992. – №6 – С.65.

- ¹⁴Ортега-і-Гассет Х. Безхребетна Іспанія // Вибрані твори. – К., 1994. – С.171.
- ¹⁵Там само. – С.145.
- ¹⁶Там само. – С.149.
- ¹⁷Там само. – С.172.
- ¹⁸Його ж. Бунт мас // Вибрані твори. – С.88.
- ¹⁹Там само. – С.89.
- ²⁰Муссоліні Б. Доктрина фашизму. – Львів, 1937.– С.9 – 10.
- ²¹Там само. – С.10.
- ²²Там само. – С.14.
- ²³Там само. – С.11.
- ²⁴Там само. – С.30.
- ²⁵Гітлер А. Моя боротьба. – М.,1992. – С.81.
- ²⁶Там само. – С.208.
- ²⁷Там само. – С.327.
- ²⁸Там само. – С.240.
- ²⁹Расистська ідеологія Гітлера йде або від “аріософських” доктрин ХІХ – поч.ХХ ст., або від антропосоціології А. де Гобіно та Г.С.Чемберлена та від ідей Р.Вагнера, великого композитора та “пророка відродження німецької раси” (за: Поляков Л. Арийский миф. Исследование истоков расизма. – СПб.,1996. – С.116).

Віктор ВЕРГУНОВ, Олег САЙКО, Олена МИХАЙЛЮК

Київ

ДОСЛІДНІ УСТАНОВИ ПОЛТАВЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ ст. ПРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ШКОЛАХ

З давніх давен Україна славилася сільсько-господарською продукцією і тому питання розвитку науки про сільське господарство завжди були актуальні. Досягнення фундаментальних наук у ХІХ ст. сприяли успішному проведенню синтетичних досліджень у галузі сільського господарства на дослідних полях і станціях.

Основним недоліком дослідної справи того часу було спорадичне, несистематичне розміщення дослідних установ на території України. Виникали вони за випадковою ініціативою різних громадських закладів і окремих осіб, а розміщення їх обумовлювалося незапланованим надходженням у розпорядження дослідних полів подарованих

ділянок землі або наданих у безкоштовне користування.

На початку ХХ ст. на території Полтавщини існувала мережа дослідних установ, діяльність яких була вагомим внеском у подальший розвиток сільського господарства. Більшість із них виникали в умовах браку коштів, деякі засновувалися при сільськогосподарських школах. Діяльність останніх сприяла не лише розвиткові дослідної справи, а й поширенню сільськогосподарських знань серед населення. Подібними установами Полтавської губернії були Золотоніське та Андріївське дослідні поля.

Золотоніське дослідне поле виникло за ініціативою Золотоніського повітового земства в 1898 р. на землі Золотоніської сільсько-